

ХТО НАПІСАЎ АДНУ З ПЕРШЫХ БЕЛАРУСКІХ П'ЕС «МІХАЛКА»?

А.А. ІГНАЦЮК, А.Л. ІЛЫН

*Палескі дзяржаўны ўніверсітэт
г. Пінск, Рэспубліка Беларусь*

УВОДЗІНЫ

У станаўленні беларускай нацыянальнай ідэі ў пачатку ХХ ст. вялікую ролю сыграў нацыянальны тэатр, у першую чаргу, вандроўны тэатр Ігната Буйніцкага. Яго рэпертуар абмяжоўваўся тады ўсяго некалькімі беларускімі п'есамі: «Модны шляхцюк» Каруся Каганца, «Паўлінка» Янкі Купалы, «Міхалка» Долецкіх... Таму любая новая інфармацыя пра гісторыю іх стварэння вельмі важная, асабліва звесткі пра такі маладасладаваны твор, як «Міхалка».

ВЫНІКІ ІХ АБМЕРКАВАННЕ

Беларускі прафесійны нацыянальны тэатр, вядома, узнік не на голым месцы. Ён бярэ свой пачатак у народных абрадах, гульнях, якія спачатку выспелі на аснове карагодаў, а пазней выконваліся як самастойныя сцэны, — напрыклад, сёння нам вядомы каляндарныя і сямейна-бытавыя гульні: «Каза», «Страла», «Жаніцьба Цярэшкі».

Грамадскія відовішчы з тэатралізаванымі прадстаўленнямі ладзіліся падчас кірмашоў. У балаганах выступалі вандроўныя скамарохі, а дакладней - музыкі, дудары, якія хадзілі групамі па вёсках і мястэчках, зарабляючы на пражыццё. Яны ігралі для танцаў і абавязкова вадзілі з сабою мядзведзя. Аб шырокім распаўсюджванні выступленняў скамарохаў з мядзведзямі ёсць шмат сведчанняў, нават захавалася гравюра 1555 г., на якой паказаны выступленні скамарохаў адразу з дзвюма мядзведзямі. А на Палессі, як засведчана этнографам І. Эрэмічам, «казёл, мядзведзь, жораў - адзіныя маскарадныя фігуры, ролі якіх выконваліся вельмі проста: вывернуты кажух службы маскарадным касцюмам, паказ заключаецца ў няхітрым рэчытатыве, які суправаджаецца смычкамі і гульнямі хлопца» [1, с. 23].

У Велікодныя святы выступалі і валачобнікі, якія былі стваральнікамі фальклорных твораў. Яны хадзілі па хатах і за «слаўленне» выпрошвалі падарункі. Найбольш папулярнымі персанажамі былі: Антон з Казой, Доктар, Яўрэй, Пан, Чорт, Смерць, Цыган з Мядзведзем, Ксёндз і інш. Да народных форм тэатра адносіцца і батлейка. Яе бліскучая пара росквіту - гэта XVI-XVIII стст. Слова *батлейка* паходзіць ад назвы горада Віфлеем: інакш - Бетлеем, дзе нарадзіўся Хрыстос.

Традыцыі беларускага прафесійнага тэатра былі закладзены ў XVI ст. энтузіястамі-шкалярамі духоўных калегій. Аказваецца, найбольш ранняя інтэрмедыя школьнага тэатра, у якой адлюстраваны народны побыт і выведзены беларускі народны характар, дайшла да нас у рукапісе манаха-езуіта Е. Пілінскага з Гродна (1651 г.). Для езуіцкіх інтэрмедый характэрна разнамоўе: героі - прадстаўнікі прастата люду карысталіся «хлопскай» мовай, г. зн. беларускай, а іншыя - дваране, духавенства і іх слугі - польскай. Ужыванне беларускай мовы езуітамі, аўтарамі інтэрмедый, было вымушаным, бо ў адваротным выпадку паказы школьных драм, якія мелі рэлігійна-прапагандысцкае значэнне, не наведвалі б простыя людзі.

Асабліва значны ўплыў на беларускую тэатральную культуру аказала заходнееўрапейская рэнесансная традыцыя. Вядомы тэатразнаўца У. Няфёд піша: «Цікавы змест інтэрмедый прыведзены Я. Карскім у кнізе «Беларусы»... «Гэта інтэрмедыя, найперш, пра селяніна і шкаляра, дзе выяўляюцца розум, находлівасць селяніна» [2, с. 28]. Заўважым, сцэна дыспуту мужыка Гаўрылы, «які па просьбе шкаляра Літарата выдае сябе за яго вучня і саборнічае з самім Самахвальскім», вельмі ўжо нагадвае сцэну дыспуту жэстамі ў вядомым рамане Рабле «Гарганцюа і Пантагруэль». У інтэрмедый ход дыспуту такі: «Самахвальскі выстаўляе ўказальны палец, Гаўрыла важна выстаўляе два. Самахвальскі паднімае рукі ўверх, Гаўрыла сціскае кулак»...

Развіваўся школьны тэатр, далейшае развіццё атрымала таксама тэорыя тэатра. Неабходна прыгадаць у сувязі з гэтым імя Мацея Сарбеўскага (1595-1640 гг.), які ў 1626-1627 гг. чытаў курс паэтыкі і рыторыкі ў школе пры Полацкай езуіцкай калегіі. У трактате «Аб трагедыі і камедыі» ён паказаў абставіны жыцця трагічнага акцёра і камедыйнага.

Адзначым, што тэатральныя паказы ў выглядзе драмы мелі месца ў XVII-XVIII стст. Яны былі найбольш распаўсюджаны пры праваслаўных брацтвах. Гэта і п'еса «Пра Навухаданосара цара», аўтар якой - знакаміты пісьменнік Сіміён Полацкі (1629-1680 гг.), і ананімная драма «Аляксей, божа чалавек» - перапрацоўка

біблейскай легенды пра сына рымскага сенатара, які адмовіўся ад паганства ў імя хрысціянства, і п'еса украінскага і беларускага пісьменніка Г. Каніскага (1717-1795 гг.) «Уваскрашэнне мёртвых» (1747 г.).

І нарэшце, можна з упэўненасцю гаварыць, што з другой паловы XVIII ст. да пачатку XIX ст. на Беларусі квітнеў прыгонны прафесійны сядзібна-гарадскі тэатр. І яму даступныя асноўныя сцэнічныя жанры: драма, опера, балет. І яны, як заўважыў музыказнаўца В. Скарабагатаў, «узніклі пад уплывам тагачасных форм еўрапейскага тэатра, у тым ліку пад уплывам рускага, польскага, украінскага... Тады ж узнікла мода на сялянскія сюжэты, прыйшлі на падмошкі тэатраў спектаклі ў жанры «ідыліі», дзе ўяўленні пра сялянскі лад жыцця былі далёкія ад рэальнасці. Таксама ў Еўропе пачалі цікавіцца сапраўдным народным мастацтвам, збіраць этнаграфічныя фальклор... Вядома, Бетховен апрацоўваў шатландскія, рускія, украінскія, польскія песні» [3, с. 141].

Цікава было б апінуцца ў такім сядзібным музычным тэатры XVIII-XIX стст., напрыклад, наведаць нясвіжскую Альбу Францішкі Уршулі Радзівіл (1705-1753 гг.) ці слонімскае тэатр Міхаіла Казіміра Агінскага (1730-1800 гг.). Як вядома, прыхільнасць да тэатра культывавалася і ў магнацкіх сем'ях, у асяродку тэатрамануў. Першы ў Беларусі прыдворны прыгонны тэатр быў створаны ў сярэдзіне XVIII ст. ў Нясвіжы - рэзідэнцыі Радзівілаў - і праіснаваў каля 50-ці гадоў, да канца XVIII ст. З 1696 г. тут дзейнічаў школьны езуіцкі тэатр, у якім ставіліся творы: «Вобраз распятага Хрыста», «Млечны шлях радзівілаўскага арла» і інш. Скажам, самы яркі і запамінальны зорны час радзівілаўскага тэатра звязаны з імёнамі Міхаіла Казіміра Радзівіла (мянушка Рыбанька), аўтара шматтомнага «Дыяруша», і яго жонкі Уршулі Радзівіл, якая шмат зрабіла для развіцця тэатральнага мастацтва ў Беларусі. Літаратуразнаўца Ж. Некрашэвіч-Кароткая піша: «Нясвіжская рэзідэнцыя, безумоўна, належала да тых магнацкіх двароў, дзе ў XVIII ст. фарміраваліся пачаткі літаратурных салонаў Рэчы Паспалітай. Тэатральнае барока, якое пышным букетам расквітнела на радзівілаўскіх сцэнах, звязвала ў адно часткі вялізнай імперыі Мельпамены, што раскінулася ў эпоху Асветніцтва ад берагоў Сены да паўночных уладанняў імператараў. Так што госць яснавяльможных князёў, прысутны на прадстаўленні камедыі, трагедыі або оперы ў Нясвіжы, мог адчуваць сябе адначасова і ў Парыжы эпохі Людовіка XVI, і ў старажытным Багдадзе, і ў Рыме часоў імператара Дыялектыяна» [4, с. 76].

На нясвіжскай сцэне пры жыцці Уршулі ставіліся пераважна яе ўласныя п'есы. Іх тэксты пісаліся як павучанні, напрыклад, Уршуля павучала мужа быць верным свайму лёсу, не здраджваць каханню, а сваіх дзетак - быць адукаванымі, выхаванымі. Сюжэт камедыі «Каханні дасканалы майстра» нібыта спісаны з «Дэкамерона» Бакача - вядомай навэлы пра Чэпаліна. У п'есе Уршулі галоўны герой, сын Дэмакрыта, спачатку грэбаваў навукай, але аднойчы ён убачыў на лузе дзяўчыну, закахаўся ў яе і вырашыў вучыцца...

Актыўным прапагандыстам тэатра быў знакаміты кампазітар Станіслаў Манюшка (1819-1872 гг.). Ён нарадзіўся на Ігуменшчыне (цяпер Чэрвеньскі раён), у спадчынным маёнтку Убель. Напісаў каля 300 рамансаў і песень, а таксама оперы «Фліс» (1852 г.), «Галька» (1858 г.) і інш. На тэксты паэтаў Я. Чачота і У. Сыракомлі кампазітарам напісаны «Песні з-пад Немана і Дзвіны», а адной з цэнтральных яго опер з'яўляецца «Страшны двор» (1865 г.). Аўтар вядзе нас у мястэчка Смальявічы, дакладней, у Смальявіцкі замак, бо менавіта замак стаў прататыпам для стварэння вобраза «Страшнага двара», які сімвалізуе абуджэнне грамадскага выбуху, настальгію па Рэчы Паспалітай. Элегічная мелодыя «старадаўніх курантаў» як увасабленне ідэі пра «гадзіннік, якога ніхто ніколі не заводзіў, і час па часе ён пачаў іграць» [3, с. 142]. У 1852 г. у час працы арганістам віленскага касцёла Манюшка разам з Вінцэнтам Дуніным-Марцінкевічам паставіў «Сялянку». Яна стала першым творам у гісторыі жанра оперы, дзе са сцэны гучала беларуская мова. У віленскі перыяд жыцця С. Манюшка сваёй серыяй нотных зборнікаў пад агульнай назвай «Хатні спеўнік», як піша В. Скарабагатаў, «фактычна змяніў канцэртны музычны фон Беларусі і Палыпчы - звярнуў увагу аматараў музыкі на вялікія і багатыя скарбы мясцовага народнага меласу» [3, с. 68].

Шлях да беларускага прафесійнага нацыянальнага тэатра ляжыць праз абавязковае адкрыццё яркай драматургіі, якая павінна быць неаддзеленай ад духоўнага жыцця народа і адказваць на запатрабаванні часу. Тэатр павінен быць звязаны і з пісьмовай традыцыяй, што абапіраецца на шырокі нацыянальна-адраджэнскі рух. Так, сучасны беларускі драматург А. Дудараў адзначае: «Беларускі тэатр шмат зрабіў для прапаганды беларускага пісьменства і ідэі нацыянальнай самасвядомасці. Таму ж Ігнату Буйніцкаму, бацьку беларускага тэатра, неаднаразова забаранялі іграць спектаклі на матчынай мове. А ён кожны раз знаходзіў нейкае выйсце» [5].

Яшчэ ў 50-ых гг. XIX ст. ўзнікла патрэба ў наладжванні выпуску беларускіх твораў асобнымі кнігамі. Але, пачынаючы з 1863 г., царскі ўрад праводзіў жорсткую русіфікатарскую палітыку, таму на тэрыторыі Беларусі былі забаронены польскія тэатры, у гэты перыяд не магла гучаць са сцэны і беларуская мова. Вось як піша літаратуразнаўца У. Мархель у артыкуле «Янка Лучына»: «Беларуская слова з'яўлялася тады ў друку пры неверагодных намаганнях аўтараў. Ніводнага беларускага твора не апублікавалі пры жыцці ні Альгерд Абуховіч, ні Адам Гурыновіч, ні Фелікс Тапчэўскі» [6, с. 324].

Усё стала інакш ў 1906 г. Гэты год - вызначальны для лёсу беларускай мовы, культуры і нацыі: была афіцыйна знятая забарона з беларускай мовы, пачалі выходзіць першыя легальныя беларускія газеты «Наша Доля» і «Наша Ніва», якія актыўна прапагандавалі беларускую культуру ў Расійскай імперыі. У гэтым жа годзе

ў Пецярбургу выдатны беларускі дзеяч Вацлаў Іваноўскі (1880-1943 гг.) наладзіў дзейнасць першага беларускага легальнага выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца».

Шырокае распаўсюджанне атрымалі аматарскія тэатры. Ладзіліся пад уплывам адраджэнскага руху і беларускія вечарынікі. Яны падрыхтавалі спрыяльную глебу для нараджэння Першай беларускай трупы Ігната Буйніцкага, якая паступова ператварылася ў прафесійны тэатр. На вялікі жаль, у 1913 г. тэатр Буйніцкага спыніў сваю дзейнасць. Асаблівасцю гэтага тэатра было тое, што ў ім спалучаліся розныя віды мастацтва: драматычныя спектаклі, спяванне, дэкламацыя і танцы, пры гэтым усе яны паказваліся ў адзін вечар. У 1910—1911 гг. у рэпертуары трупы былі спектаклі: «Сватанне» А. Чэхава, «Па рэвізіі» і «Пашыліся ў дурні» М. Крапіўніцкага, «Модны шляхцюк» К. Каганца, «Зімовы вечар» Э. Ажэшкі і «Міхалка» Долецкіх... Апошняя п'еса была вельмі папулярнай таксама ў Заходняй Беларусі ў час польскай акупацыі.

Тэатразнаўца У. Няфёд піша: «У рэпертуары Першай беларускай трупы поспехам карысталася камедыя Далецкіх «Міхалка». П'еса гэта немудрагелістая, і поспех яе ў гледачоў можна патлумачыць камедыйнай сітуацыяй і выразнымі характарамі дзеючых асоб. Шляхціч Язэп Карыта хоча выдаць замуж сваю дачку Адэлю, якой ужо каля 40 гадоў. Стары сябра Язэпа даслаў яму ліст, у якім паведамляе, што, маўляў, пачуў, што ў Язэпа васемнаццацігадовая дачка, а ў яго дваццацігадовы сын Міхалка, і што някепка было б іх пажаніць. Міхалка прыязжае ў сядзібу Карыты. Але перш, чым пазнаёміцца з Адэляй, ён выпадкова сустракае пакаёўку Юльку і прымае яе за Адэлю... Узнікае тыповая для п'ес падобнага жанру блытаніна... І закаханыя Міхалка і Юлька ад'язжаюць у вялікі горад Мінск» [2, с. 41].

Савецкія даследчыкі беларускай драматургіі - А. Селяковіч, Я. Усікаў, М. Шаўлоўская і інш. у сваіх працах нават не ўзгадваюць п'есу «Міхалка». З чым гэта звязана? Яны, пэўна, ведалі, што адным з аўтараў камедыі, якую не ставілі ў пасляваеннай Савецкай Беларусі, быў Вацлаў Іваноўскі. Гэта ўпершыню адзначыў Ул. Сядура (беларускі пісьменнік-тэатразнаўца) ў сваёй кнізе «Беларускі тэатр і драма», выдадзенай ў 1955 г. на ангельскай мове ў Нью-Йорку. І вось у «Беларускай газеце» (1942, № 31) знаходзім артыкул самога Вацлава Іваноўскага:

ДА ПАВАЖАНАЙ РЭДАКЦЫІ «БЕЛАРУСКАЙ ГАЗЕТЫ»

Угледзеўшы на афішы Менскага Беларускага тэатру «Міхалку» нейкага «Далецкага» - не магу дзеля аховы праўды стрымацца, каб не прасіць паважаную рэдакцыю змясьціць у газэце гэтых некалькі радкоў.

У 1909 годзе нагадаў я зрабіць чароднае падарожжа па Беларусі і выбраў маршрут падарожжа Віцебск - Васілішкі праз Лепель, Чаінікі, Даўгінава, Крывічы, Вішнева, Ліду.

Прыладай падарожжа быў мой верны ангельскі вэльсыйскі «Каза», які мы тады казалі: «што за рог трымаеш, а нагамі круціш». На ім багажураме, фатаграфічны апарат, тузіна плітаку касэтах, 4 тузіны на багажніку, на рулі запlechны хатулёк, у ім зьмена порця, ручнік, мыла, крыху цукру, гарбаты, харчоў, накідка ад дажджу, прылада правіць «Казу», торба праз плячо, на карты з празрыстаю пярэдняю сьценкаю ў кішэні - пасьведчаньне этнаграфічнага аддзелу Музею цара Аляксандра III, малы браўнінг, а на корку няпоўных 30 гадоў жыцьця - багаж НЯ ШЯДЮКІ.

Гэтак, выехаўшы зь Лепля, даехаў я да Долец-Сушынскіх, дзе была кампанія беларускае моладзі - студэнтаў з Сушынскім Адвардом і Ганной, тады студэнтамі, на чале.

У Дольцах даведаўся я, што за нядзелю ў наблізнай - яшчэ ўніяцкай каплічцы маецца быць хвэст - і вось добра было б паставіць беларускае прадстаўленьне.

Беларускага матар'ялу сцэнічнага ня было пад рукамі, ды і наагул бадай ня было. Перашукаўшы мясцовую бібліятэчку, знайшлі жменю польскіх сцэнічных твораў і між імі - першаабраз «Міхалкі» пад іншым загаловам.

Вось і ўзяліся за работу - ніжэйпадпісаны перакладаў, справядлівей паводле асноведзі арыгіналу імправізаваў беларускі тэкст, а чатыры пісалі, адразу пісалі чатыры экзэмпляры.

За два дні тэкст быў гатовы - у чатыры дні яго вывучылі, прарэпэнтавалі, зрабілі сцэну ў вялізным старасьвецкім калідоры двара ў Дольцах.

Выступала Ганна Сушынская, як Юлька, за Адэлю быў студэнт Тэхналёгічнага інстытуту зь Пецярбургу - прозьвішча, на жаль, ня памятаю. За бацьку — малады хлапчук - сусед Сушынскіх, таксама не памятаю прозьвішча, Адварды Сушынскі быў за суфлёра, а ніжэйпадпісаны зарэжысэра й канфэрэнсье.

Прадстаўленьне было папярэджана пралёгам. Удача сярод колькі сотняў сабраных на хвэст надзвычайная. Пасьля прадстаўленьня, укінуўшы ў свой багаж яшчэ й экзэмпляр тэксту «Міхалкі», пагнаў я сваю «Казу» далей.

Прыехаўшы увосень у Пецярбург, «Міхалку» змясьціў я ў сэрыі сцэнічных твораў выданьня суполкі «Загляне сонца і ў наша ваконца».

На памятку абставінаў, прыякіх нарадзіўся «Міхалка», падпісаў яго не сваім звычайным літаракцім прозьвішчам «Вацюк Тройца», а «Долецкія». Якім парадкам з «Долецкіх» зрабіўся на афішы МБТ «Далецкі» - гэтага ня цяжко. Карыстаючы з гэтай нагоды, засылаю Вам, спадары Рэдактары, і сваё паважаньне.

В.Іваноўскі, ён жа «Вайцюк Тройца», ён жа «Долецкія»

Іваноўскі піша, што аўтарам «Міхалкі» быў усё ж ён, а астатнія ўдзельнікі пастаноўкі толькі дапамагалі яму перапісаць п'есу. Але псеўданім аўтара камедыі быў «Долецкія», а не «Долецкі», а гэта азначае, што ў напісанні п'есы прымалі ўдзел і акцёры, найперш Ганна і Эдвард Сушчынскія. На гэта ўказвае і артыкул у газеце «Наша Ніва» (1911 г., № 37-38), падпісаны псеўданімам «Цёска», за якім, верагодна, хаваецца Ганна Сушчынская. У тэксце пішацца аб беларускім тэатры ў маёнтку Дольцы ў Барысаўскім павеце і падкрэсліваецца, што аўтар артыкула быў адным з тварцоў п'есы «Міхалка»: «... тутэйшы паніч Эдвард Сушчынскі ўстроіў у дварэ ў Дольцах беларускі тэатр. Ігралі ужо другі раз тут намі пераробленую і намі першы раз пастаўленую камедыю «Міхалка». Выйшла яна надта спрытна, бо сыграла яе з вялікім жыццём тутэйшая маладзёж». Праз год у «Нашай Ніве» была яшчэ адна заўвага пра беларускі тэатр у Дольцах, тады ўжо ігралі тры камедыі: «Парэвізіі» М. Крапіўніцкага, «Сватанне» А. Чэхава, «Модны шляхцюк» К. Каганца.

ВЫВАДЫ

У напісанні папулярнай беларускай камедыі «Міхалка» галоўная роля належыць вядомаму беларускаму палітычнаму і культурнаму дзеячу Вацлаву Іваноўскаму. Аднак, на нашу думку, грунтоўную дапамогу ў напісанні п'есы аказалі яму жыхары сядзібы Дольцы Барысаўскага павета Ганна і Эдвард Сушчынскія. Таму псеўданім аўтара «Долецкія» можна лічыць калектыўным: Вацлаў Іваноўскі, Ганна і Эдвард Сушчынскія.

Даследчыкам-краязнаўцам яшчэ належыць адрадзіць біяграфіі адных з першых беларускіх драматургаў - Ганны і Эдварда Сушчынскіх.

ЛІТАРАТУРА

1. Эремич, И. Очерки белорусского Полесья / И. Эремич. - Вильна, 1868. - 83 с.
2. Няфёд, У.І. Гісторыя беларускага тэатра / У.І. Няфёд. - Мінск: Вышэйшая школа, 1982. - 543 с.
3. Скарабагатаў, В. Зайгралі спадчынныя куранты / В. Скарабагатаў. — Мінск: Тэхналогія, 1998. - 152 с.
4. Некрашэвіч-Кароткая, Ж. Рыцар Мельпамены / Ж. Некрашэвіч-Кароткая // Мастацтва. - 2003. — №1. - С. 75-76 с.
5. Дудараў, А.З. 3 яго пачынаецца народ, а таксама і драматургія / А.З. Дудараў // Культура. - 2004. - № 36. - С. 24-27.
6. Мархель, У. Янка Лучына / У. Мархель // Славутыя імёны Бацькаўшчыны. - Мінск, 2005. - Вып. 2. - С. 324-337.

WHO WROTE ONE OF THE FIRST BELARUSIAN PLAYS «MIKHALKА»?

A.A. IHNATSIUK, A.L. ILYIN

Summary

The article is devoted to the history of writing one of the first Belarusian plays «Mikhalka». Vatslav Ivanovsky, outstanding Belarusian cultural figure, Hanna Suschynskaya and Edvard Sushchynski, Belarusian dramatists, played the main role in the creation of this play.

Паступіў у рэдакцыю 20 чэрвеня 2008 г.